

Den sovjetiska och ryska offentliga sfären 1978-2003

Utvecklingen av sociala roller genom pressdiskursen

RUTGER VON SETH

Abstract

Den ryska pressen var under större delen av 1900-talet en del av de statliga institutionerna. Detta omöjliggjorde en utveckling av medierna som den tredje statsmakten. Men under perestrojkan och glasnost kom medierna och särskilt pressen att bli alltmer självständiga i rapportering och kommentar. Mediernas självständighet nådde sin höjdpunkt när medieorganisationerna befriades från sina band till staten och när censuren avskaffades 1990.

Under 1990-talet, och särskilt efter Putins tillträde till presidentämbetet år 2000, har denna positiva utveckling följts av ett bakslag för mediernas uttrycksfrihet. Trots detta indikerar resultaten av den föreliggande studien som baseras på kvalitativ textanalys att dagspressens läsare under den period som undersökts i ökande grad tilltalas som aktiva, informerade och kunniga samhällsmedborgare och att detta är en tendens som blir tydligare under perioden. De textanalytiska metoder som använts är talakts – samt modalitetsanalys, som undersöker på vilket sätt läsarna diskursivt positioneras i texturvalet, vilket täcker perioden 1978-2003. Resultatet indikerar således att trots att den postsovjetiska journalistiken självt arbetar under ett allt ökande politiskt och ekonomiskt tryck, så verkar pressen genom de grundläggande förändringar som dagstidningsdiskursen genomgått ha lagt en stabil grund för medborgarnas åsiktsbildning och politiska deltagande.

Keywords: Sovjetunionen, Ryska Federationen, demokratisering, medborgarrollen, diskursanalys, talakts- och modalitetsanalys.

Introduktion

Inrättandet av fria val och ett flerpartisystem, marknadsekonomi och yttrandefrihet för två decennier sedan i det tidigare kommunistiska Östeuropa gav upphov till förväntningar om en snar demokratisering av dessa länder. Men en mer genomgripande demokratisering låter på många håll ännu vänta på sig. Demokrati följer inte av endast institutionella reformer eller av ekonomiskt uppsving. Den offentliga sfären har en central roll i demokratiseringsprocessen och dess funktion och vitalitet garanteras inte av främst lagar eller institutionella inrättningar, utan ytterst av deliberativa processer som emanerar i civilsamhället.

Hur utvecklades den ryska offentliga sfären under övergången från sovjetstaten till det postsovjetiska samhället under en 25-årsperiod, mellan 1978 och 2003? Med utgångspunkt från ett urval texter ur rysk dagspress presenteras här en analys av relevanta retoriska aspekter. Forskningsfrågan är i vilken grad språket i artikeltexter skapar utrymme för en resonerande allmänhet – själva grundvalen för en fungerande offentlig sfär – under denna period. Syftet med studien är således att undersöka hur den medborgarroll som impliceras genom läsningen av politiska texter förändrats under perioden: tilltalas läsarna som kompetenta medborgare med rätt att bli informerade, eller bara som passiva och okunniga undersåtar, skyldiga att acceptera budskapen? Undersökningen presenterar resultat som mot bakgrund av en ogynnsam samhällslig och mediapolitisk utveckling ter sig överraskande. Empiriskt fokus är ett urval artikeltexter från ledar- och nyhetsgenrerna ur rikstäckande dagstidningar.

Teoretiska utgångspunkter för textanalysen

Medierna i den offentliga sfären är centrala för demokratin. De tjänar som arenor för politiska samtal och deras sätt att återspegla verkligheten har avgörande betydelse för hur människor uppfattar och deltar i samhällslivet. Genom språket kommunicerar texterna med läsarna och verkligheten tar gestalt. I idealfallet blir texterna både en stimulans och en resurs för medborgerlig diskussion och opinionsbildning.

Det här arbetet bygger på en uppsättning premisser hämtade från flera discipliner. De mest grundläggande antagandena är att mediaspråkets struktur har implikationer för publikens roll i samhällslivet och att dessa kan beskrivas med diskursanalys (Hauser 1999), samt att en demokratisering inte kan komma till stånd om fundamentala demokratiska principer, som en allmän diskussion om angelägna politiska frågor, inte etablerats i samhället (Habermas 1988, 1999).

Vidare bygger studien på antagandet att varje text har tre grundläggande funktioner. Texter representerar verkligheten, konstruerar sociala relationer och identiteter, samt har en textuell funktion (Fairclough 1992: 64-65). Den här studien tar upp hur texterna konstruerar sociala identiteter och relationer och skall analysera hur de gestaltas och förändras i tidningsdiskursen. Kontextuella faktorer är avgörande för förståelsen av texter och därför kommer de samhällsliga och de sociala sammanhangen för textanalyserna att kort presenteras. Språket i sig har en kontrasterande funktion och specifika val av språkliga former är alltid betydelsebärande (Halliday 1978: 111): skillnader i ordval innebär skillnader i mening. Verkligheten kan således förändras allt enligt de symboler vi använder för att beskriva den (Fiske 1990). Medieretoriken konstruerar alltså en viss verklighet, vilket också begränsar de tolkningsalternativ av den som läsarna av en text får till sitt förfogande. När det gäller det politiska språkbruket, uttrycker Hart detta särskilt slagkraftigt: ”Rhetoric is about the art of using language to help people narrow their choices among specifiable, if not specified, policy options” (Hart 1997: 2). Detta innebär att språket också har en ideologisk funktion och kan legitimera vissa samhällsgruppers intressen. Särskilda tilltal och särskilda sätt att tala om olika aktörer har ideologisk laddning (Fairclough 1995: 73). Vissa sociala relationer konstrueras medan andra alternativa tolkningar utelämnas (Tolson 1996: 154). Den föreliggande studien genomför alltså en schematisk klassificering av texter med den läsande publiken som teoretisk referens och undersöker vilka tankespår språket i texterna i urvalet har störst sannolikhet att främja.

Artikelanalyserna genomförs med en sammansatt metodologi med utgångspunkt från kritisk diskursanalys (CDA), kritisk retorik och teorin om den offentliga sfären och kommunikativt handlande. Ett delsyfte med studien är att visa hur olika textanalytiska ansatser kan komplettera varandra för att beskriva och analysera ett material bestående av presstexter.

Den offentliga sfärens demokratiska funktion

Den offentliga sfären är det kommunikativa rum som befinner sig mellan den institutionaliserade makten och civilsamhället. Medierna i den offentliga sfären skall ge utrymme åt icke-institutionaliserade aktörer och de skall inte verka under censur samt i princip ha fri tillgång till information och dokument från den institutionaliserade makten. Debattagendan skall fastställas av civilsamhällets aktörer, och opinioner skall ta form genom argumentation i angelägna frågor. Den offentliga sfärens funktion är att förse det politiska systemet med legitimitet genom att aktörerna från civilsamhället skapar opinioner i politiska frågor, vilka sedan omsätts i lagförslag och beslut i det politiska systemet (Habermas 1999).

Civilsamhällets aktörer har ingen institutionell hemortsrätt i den offentliga sfären, utan deras närvaro måste legitimeras genom kraften i deras argumentation och frågornas angelägenhet. Konstitutionella garantier är således inte tillräckliga för skapandet av en fungerande offentlig sfär: ”Instead, the basic condition is that autonomous public spheres must be anchored in a free civil society and be embedded in liberal patterns of political culture and socialisation” (Habermas 1999: 338).

Diskursen i den offentliga sfären säger något väsentligt om de sociala relationerna mellan befolkningen och den institutionaliserade makten samt mellan tidningen och läsarna. Medborgarna måste kunna kritisera de budskap som förs fram av olika aktörer i den offentliga sfären. Därför måste de sociala relationerna mellan samhällets medlemmar vara så symmetriska som möjligt, och dessa relationer konstrueras genom den språkliga representationen av dem (Fairclough 1992). Åsikter och teser får inte regelmässigt framställas som objektiva sanningar, och de roller som aktörerna tilldelas i diskursen – som passiva eller aktiva – får inte försvåra ett ifrågasättande av det som påstås, eller bidra till en passiv roll för medborgarna gentemot den institutionaliserade makten. Här är alltså språket och kulturaspekten i den demokratiska processen i fokus.

Historiskt jämförande diskursanalyser baserade på teorin om den offentliga sfären har hittills inte genomförts inom medieforskningen om Ryssland. En sådan approach ger dock möjligheter till nya insikter i frågan om hur det ryska presspråket utvecklats och spelat en demokratisk roll under 25 år.

Deliberationens och det kommunikativa handlandets struktur och funktion i den offentliga sfären

I den offentliga sfären skall alltså statens och privatkapitalets verksamhet diskuteras och kritiseras. Den offentliga sfärens demokratiska funktion grundas på antagandet att det råder en fundamental motsättning mellan den institutionaliserade maktens och de privata individernas intressen.

Enligt Habermas är det gängse kommunikationssättet mellan deltagarna på den politiska arenan ”strategisk”: aktörerna kommunicerar med varandra utifrån egenintresset.

Målet är att den enes intressen skall tillgodoses i så stor utsträckning som möjligt, vilket alltid sker på motpartens bekostnad. Poängen med Habermas kommunikativa handlande är däremot att alla parter skall sträva efter en *gemensam* lösning och förståelse av problemen, en konsensus. Denna skall uppnås genom deliberation. Vilka är då principerna för deliberationen?

I deliberationen ingår de diskuterande parterna och en publik. Talarna söker stöd för sina teser och publiken fungerar som domare i debatten, där utfallet bestäms av hur argumenten bedöms. Syftet är att parterna når en konsensus och den formas på ett systematiskt sätt.

I princip kan deliberationen konceptualiseras på följande sätt. Genom de diskuterandes yttranden realiserar två språkliga funktioner. För det första påståenden (propositioner) om verkligheten, och för det andra en social komponent, som positionerar talaren till såväl det som hävdas, som till den eller de tilltalade (Austin 1962; Searle 1969).

Påståenden och teser kategoriseras enligt huruvida de refererar till hur tillstånd eller fakta i omvärlden förhåller sig, eller om de handlar om hur etiska principer och vilka gemensamma värderingar som skall råda. Påståendena kritiserar enligt sanning (truth) i det första fallet, och enligt normativ riktighet (rightness), i det andra fallet. Ett påstående kan alltså antingen bedömas som riktigt eller som felaktigt. Möjligheten för läsarna att kritisera teser utifrån olika giltighetskriterier är ett nödvändigt villkor för att skapa en resonerande allmänhet.

Deliberationen har således även en social aspekt genom att den både explicit och implicit fördelar olika roller och identiteter åt deltagarna. Den explicita rollfördelningen handlar om vem som har ordet, vem som måste svara på vad, osv. I vår studie är således den i huvudsak implicita konstruktionen av identiteter och roller i fokus. Vilka sociala roller och identiteter tilldelas läsarna genom läsningen av tidningstexterna? Innan vi inleder analyserna av textmaterialet skall emellertid en kort redogörelse för de kulturella och historiska förutsättningarna för den ryska pressens framväxt presenteras.

En rysk offentlig sfär: kulturhistoriska faktorer

Tidningsdiskursen förmedlas alltid utifrån en kultur-normativ grund. Dagens ryska kultur kännetecknas i hög grad av kulturella drag som var manifesta åtminstone för ett par sekler sedan. Här följer en kort beskrivning av sådana drag som haft avgörande betydelse för utvecklingen av en offentlig sfär i Ryssland.

Privat äganderätt och individuella rättigheter vilar på svag grund i Ryssland. 1800-talets slavofiler prisade istället traditionella ryska företeelser som den gemensamma tron och tsaren, som ortodoxins främste försvarare (*sobornost*). Man hyllade även den ryska byn (*obsjtjinan*), där ägandet och ansvar var kollektivt delade. Västermännen hade en mer positiv inställning till västliga idéer, men förkastade kapitalismen helt och hållet (Billington 1970). Denna syn delades även av kyrkan och ledande författare som Tolstoj och Dostojevskij. Ett fungerande rättsväsende fanns heller inte och godtycklighet å rättsskiparnas sida var legio (Pipes 1984). Det dröjde till 1906 innan Ryssland fick ett sammanhängande lagverk i form av en konstitution.

Dessa tankar bibehölls i hög grad efter revolutionen 1917. Enväldet tog form i det enda tillåtna partiet; den gemensamma tron tog sig uttryck i marxism-leninismen; och kollektivistiska normer materialiserades inom produktionslivet, där fabriker och kol-

lektiv blev gemensamt ansvariga inför och underställda staten. Den nya staten införde uttrycksfrihet, men den villkorades av individens skyldigheter, vilka syftade till att stärka statens auktoritet i samhället. Detta gjorde att t ex kritisera partiet inte kunde utövas (Ejvegård 1981: 23). Individens rättigheter var generellt underordnade plikterna.

Genom glasnost och perestrojkan som inleddes 1985 introducerades en betydande liberalisering av samhället. Väljarna erhöll stegvis rätt att utse kandidater till valen och samhällsliga organisationer fristående från partiet fick småningom rätt att delta. Den ekonomiska byråkratin nedmonterades och företagen fick rätt att delvis verka på marknadsvillkor. Landet hamnade dock snart i en ekonomisk kris med galopperande inflation och varubrist som följd. Kommunistpartiet var det enda tillåtna partiet men snart utkristalliserades proto-partier (framför allt de sk informella organisationerna) vilket snart ledde till att partiets legitimitet urholkades. 1990 avskaffades kommunistpartiets ensamrätt att bilda politiskt parti och snabbt framväxte en mångfald av partier som till sist underminerade det regerande partiets legitimitet och makt.

Sovjetsystemet krossades efter det misslyckade kuppöversöket 1991. Efter Jeltsins maktövertagande genomfördes en tydligare orientering mot väst och marknadsekonomi. Under 1992 infördes den ekonomiska ”chockterapi”, vilket fördubblade livsmedelspriserna och förpassade en av fyra ryssar under fattigdomsgränsen.

I mitten av 1990-talet hade klyftan mellan de styrande kretsarna i samhället och befolkningen ytterligare vidgats. En ny klass med stor politisk och ekonomisk makt, som baserades på köp av tidigare statlig egendom tog form, de sk oligarkerna.

Efter Putins makttillträde år 2000 har en återgång till ett stärkande av staten genomförts, på den privata ekonomins och den individuella rättens bekostnad. Putin har deklarerat att landet måste sträva efter att återetablera sig som stormakt samt att samhället skall byggas på ”traditionella grunder”. Hur har den här utvecklingen påverkat medierna?

Utvecklingen av pressen och journalistiken

Efter 1917 blev pressen en del av de statliga institutionerna. Den skulle propagera partiets politik och dess uppgift var att ”fostra” och ”utbilda massorna”. Pressen kunde inte utgöra en offentlig sfär, som kunde kanalisera olika samhällsintressen och på ett oberoende sätt diskutera politiska problem. Den sovjetiska pressens uppgift blev i stället att legitimera det politiska systemet.

Under glasnost kom dock nyhetsagendan att stegvis anpassas till läsarnas behov. Inte sällan upptogs större delen av förstasidorna av läsarbrev till redaktionerna, men även i nyhetsartiklarna togs angelägna samhällsproblem upp på ett helt nytt sätt. Tidningarna började diskutera dåliga bostäder, matvarupriserna, och samhällsservicen i allmänhet. Dagspressens upplagor ökade också kraftigt. Mellan 1980 och 1990 ökade de största dagstidningarnas upplagor med 25% – de mer radikala tidningarna, som t ex *Izvestija*, ökade ännu mer (Zassurskii 2001: 13) Antagandet av en ny medialag 1990 innebar en revolution för journalistiken: censuren avskaffades, journalisterna gjordes oavhängiga av ägarna och privat ägande av medier medgavs.

Efter Sovjetunionens fall förlorade pressen sin dominerande position bland medierna och upplagorna föll kraftigt. Detta var en följd av den ekonomiska krisen som inträtt efter införandet av de radikala marknadsekonomiska reformerna. Men det berodde också på

att allmänhetens förtroende för demokrati och marknadsekonomi kraftigt sjunkit efter kriserna under perestrojkan och chockterapi.

Sedan millennieskiftet har stegvis mediernas frihet gentemot staten och det privata kapitalet blivit underminerad. Detta har skett efter att de stora mediekonglomeraten, där flera av de viktigaste medierna (t ex TV 6 och NTV, samt en del viktiga tidningar) ingick tagits över av staten, eller av staten lierade företag. Myndigheterna har börjat tala om ”oansvariga medier som missbrukar informationsfriheten” (Richter 2001: 125). Enligt 1990 års medialag skall tillstånd till medieorganisationer bara kunna upphävas genom domstolsbeslut, men från 2002 har denna rätt utvidgats, vilket ytterligare hotar mediernas uttrycksfrihet. Mediernas tillgång till information om regeringens aktiviteter och politiska projekt har också minskats genom olika dekret. Samtidigt har dagspressen blivit alltmer beroende av statssubsidier. Officiella hot om indragning av subsidier har varit ett medvetet led i regimens politik som syftat till att minska den journalistiska friheten (Richter 2006).

Den obundna journalistiken begränsas också av kulturellt betingade idéer om vilken roll den ryske journalisten har att fylla i samhället. Staten uppfattar medierna traditionellt som ansvariga inför staten, snarare än inför medborgarna (Y Zassurskii 2004: 54). På samma sätt visar studier att befolkningen förväntar sig att journalister inte bör inta en oberoende ställning till aktörer i samhället, utan antingen stödja eller fördöma dem.

Den ryska journalistiska yrkesetiken föreskriver att medierna av idag inte behöver vara neutrala. Istället framhålls fortfarande journalistens ”fostrande” och ”utbildande” roll (de Smaele 2004: 7). Journalistiska läroböcker framhåller vidare att en objektiv journalistik är ”orimlig” (Korkonosenko 2004: 311) Att dagens journalister intar en i princip oförändrad attityd till sin yrkesroll beläggs också i Pastis (2007) studie. Enligt henne har incitamenten för journalisterna visserligen förändrats idag, men de tenderar att fortfarande betrakta statens överordnade auktoritet i samhället som något som inte behöver ifrågasättas (Pasti 2007).

Under postsovjettiden har medierna knappast intagit en neutral hållning till de viktigaste politiska aktörerna. Detta var mest tydligt under 1996 års presidentval, då i stort sett alla ledande etermedier stödde president Jeltsins kandidatur – för vilket deras chefer sedermera belönades med ledande poster inom staten. Men genom att inte inta en neutral hållning gentemot vare sig politiska aktörer eller deras budskap kan medierna inte uppfylla sin roll som den tredje statsmakten. Istället bibehålls en instrumentell roll – den roll som medierna traditionellt haft. Hur har detta tagit uttryck i själva pressdiskursen? Först skall vi emellertid kort presentera analysmetoderna och materialet.

Det kommunikativa handlandet, CDA och kritisk retorik operationaliseras. Hur underlättas/hindras medborgarrollen i artikeltexterna från 1978-2003?

Det sätt på vilket sociala relationer och identiteter konstrueras genom språket i texterna skall belysas med talaktsanalys samt modalitets- och stilanalys.

Talaktsanalysen visar hur läsarna på ett implicit sätt inbjuds att delta i kommunikationen. Genom att texten innehåller vissa ord appellerar den till läsarna på ett visst sätt, och realiserar därmed en viss sorts social relation. Detta sociala tilltal kan implicera en

aktiv, eller en passiv och okunnig roll för läsaren. Relationen kan beskrivas med olika talaktsverb – illokutionära verb, t ex: deklarerera; beordra; insistera; tacka; döma; föreslå; censurera; bedöma; föreslå, etc. En text kan alltså deklarerera, beordra eller insistera något osv, i förhållande till läsaren. De flesta europeiska språk innehåller minst ett hundratal sådana talakter, och de står alltså för språkets sociala funktion.

Illokutionerna realiseras således just genom själva yttrandet av dem. De flesta texter innehåller flera explicita illokutionära verb. Men det måste inte betyda att en menings sociala funktion sammanfaller med den semantiska betydelsen av de explicita verb som den innehåller. Till exempel kan yttrandet ”jag lovar att döda dig om du inte gör som jag säger” inte, under normala kommunikativa omständigheter, tolkas som ett löfte, utan utgör snarare som regel som någon form av hot. Vidare kan ett yttrandes sociala funktion också uttryckas utan närvaro av ett specifikt talaktsverb. Om vi till exempel utelämnar talakts verbet ”hävda” i yttrandet ”jag hävdar att jag är kommunist”, behåller det sin funktion av ett hävdande.

Detta antyder att yttrandens sociala funktion oftare i högre grad är beroende av andra faktorer – oftast deras situationskontext. Till exempel kan yttrandet: ”Gå och hämta boken på biblioteket” vara en order, en fråga eller ett förslag, beroende på talarens syfte och den maktrelation som råder mellan talare och lyssnare. Vilken illokution som realiseras i en specifik situation beror istället på tre faktorer, nämligen ordens semantik; de sociala roller och identiteter som knyts till aktörerna i kommunikationen (situationskontexten); samt på tänkesätt och traditioner, men också lagar och regler. Praktiskt taget alla yttranden (utom frågor och uppmaningar) kan ha en illokutionär funktion (Searle & Vanderveken 1985: 2) och denna funktion kan fyllas av en, eller flera meningar eller yttranden (Searle 1969: 18). Realiserandet av en viss illokution, eller dess sociala funktion, är dess illokutionära kraft.

Hur avgör vi då vilka talakter som realiseras i en enskild text? Tidningsartiklar innehåller som regel ett antal olika talakter, såsom hävdanden, löften, frågor, osv. Enligt van Dijk (1977: 246) och Brandt & Rosengren (1991: 6) är det nödvändigt för deltagare i olika former av kommunikation att tolka texter på en global nivå för att överhuvudtaget kunna hantera komplexa kommunikativa situationer. Konventionaliserade kommunikativa situationer, som mediekonsumtion, hjälper deltagarna i kommunikationen att kognitivt definiera den språkliga interaktionen i termer av sammanfattande illokutionär kraft, för att de skall kunna förstå det överordnade syftet med olika kommunikationssituationer. I texter är talaktsstrukturen hierarkisk, där en överordnad huvudillokution stöds av en eller flera underordnade illokutioner (Brandt & Rosengren 1991: 43). Eftersom deltagare i kommunikation tolkar medietexter enligt det uppfattade överordnade kommunikativa syftet med en text, och då den illokutionära kraften kan uttryckas genom en eller flera meningar, är det rimligt att i stället för att göra som i andra undersökningar av talakter i rysk mediadiskurs (t ex Pöppel 2007), i stället sammanfatta en hel artikeltexts illokutionära kraft till ett enda talaktsverb – en artikel kan fungera som ett komplext hävdande (dvs talakts verbet ”hävda”) även om de enskilda explicita talakterna är av annat slag.

Varje texts makro-illokution kommer att definieras i enlighet med Searle & Vandervekens (1985: 13-25) ”konstituerande regler” (constitutive rules). Dessa regler beskriver och summerar den exakta semantiska betydelsen av ett verb, dess särskilda situationskontext, samt dess kultur – och sociala kontext. Tillsammans formar dessa

förutsättningar en specifik illokutionär kraft. Genom att aktualisera var och en av dessa regler kan en viss illokution, eller talakt, definieras.

Den sammanfattande talakten, eller makro-illokutionen, kommer därefter att inordnas under Austins (1962) klassifikationssystem för illokutioner. Denna taxonomi framhåller i större utsträckning än t ex Searles (1969) just talakternas sociala implikationer. Illokutionerna indelas i fem kategorier och systemet kan mycket schematiskt sammanfattas enligt följande: ”*Exercitives*” är talaktsverb som uttrycker att något skall vara på ett visst sätt. De innebär som regel en form av maktutövning, och typiska exempel är order, domar, uppmaningar, varningar och deklamationer. ”*Verdictives*” innebär yttranden om att något är beskaffat på ett visst sätt, men de ger utrymme för omprövning av detta omdöme. De kopplas dock precis som exercitives, till talare med institutionaliserad position och därmed till makt. Exempel är: analyser, diagnoser, bedömningar, tolkningar och hävdanden. ”*Commissives*” ger däremot uttryck för en mer jämbördig relation mellan talare och lyssnare, och innehåller alltid en förpliktelse gentemot den tilltalade å talarens vägnar. Exempel är löften, intentioner och planer. De två sista kategorierna, ”*behabitives*” och ”*expositives*” uttrycker båda på olika sätt talarens rätt att kommentera något, t ex – en tes eller en åsikt. Exempel är kritisera, stödja, bekräfta och påpeka (Austin 1962: 147-161).

Modalitetets- och stilanalyserna är mått på hur en text förhåller sig till olika påståenden, eller åsikter som görs i texten. Det kan vara textens egna, eller andra aktörers påståenden. Dessa kan beskrivas som fakta eller något förmodat: ”jorden är platt” respektive ”jorden är kanske platt”. Det första påståendet kan beskrivas som kategoriskt hävdande och det andra som tentativt hävdande.

Modalitet kan vidare uttryckas genom t ex tempus: presens ”är” (”jorden är platt”); modala adverb: ”troligen”, ”möjligen”, ”kanske”, samt i uttryck som: ”en smula”, ”litet”, ”i viss utsträckning” (Halliday 1978).

Genom att texter tar ställning genom egna påståenden, eller till andras påståenden om verkligheten överförs attityderna också till läsarna. Om något påstående hävdas kategoriskt, så lämnas det litet utrymme åt läsarna för egna tolkningar i frågan. Det tentativa hävdandet signalerar däremot, att texten inte har tolkningsföreträde i frågan.

Stilen i en text kan vara personlig – ”subjektiv”, eller opersonlig – ”objektiv”. Den subjektiva modaliteten uttrycker ett påståendes personliga bakgrund: ”Jag tror/tvivlar på/hävdar att jorden är platt”. I pressdiskursen uttrycks subjektiv modalitet med identifierad pressröst. Objektiv modalitet döljer däremot vem som ligger bakom ett påstående: ”Jorden är platt”. Objektiv modalitet är ofta ett uttryck för makt (Fairclough 1992). I övrigt kännetecknas ett opersonligt och objektivt tilltal i texterna av en högre språkstil, ofta innehållande ett stort mått av nominaliseringar. En personlig och subjektiv stil liknar mer talspråket.

Strategiskt språkbruk och resultaten av undersökningen.

Som strategiskt bruk av språket innebär då realiserandet av illokutioner som denoterar en underordnad social identitet och en passiv roll för läsarna i relation till tidningen och dess budskap. Den högsta graden av strategiskt språk utgörs av talakter som kan kategoriseras som exercitives, och den lägsta graden av behabitives och expositives. När det gäller modalitet, uppfattas ett stort mått av kategoriska hävdanden, objektiv modalitet, samt en hög stilnivå som kännetecken på strategiskt språk. Ett strategiskt

språk implicerar alltså ett i hög grad asymmetriskt socialt förhållande mellan läsare och tidning och försvårar ett ifrågasättande av det som sägs i texterna. Det konserverar en samhällsordning som motverkar en aktiv roll för medborgarna.

Ett strategiskt språkbruk innebär att läsarnas medborgarroll missgynnas. Dagstidningsdiskursen kan således ha distinkta implikationer för läsarna. Dahlgren (2007) presenterar en matris för kategorisering av de roller för medborgarna som mediadiskursen konstruerar. Talakts – och modalitetsanalyserna kategoriseras som ”Implied socio-political disposition”, och har tre nivåer: 1. Engaged. 2. Minimally interested. 3. Disengaged. I sammanfattningen ges ett omdöme ges för den undersökta perioden.

Tidningsurval och genrer

Artikeltexterna är hämtade från perioden 1978-2003 och återfinns i *Pravda*, *Izvestija*, *Komsomolskaja pravda* och *Nezavisimaja gazeta*. Dessa tidningar har funnits under både sovjettiden och postsovjettiden och förser därför materialurvalet med en empirisk kontinuitet. *Pravda* var kommunistpartiets centralkommittés organ, *Izvestija* var regeringsorganet och *Komsomolskaja pravda* var partiets ungdomsorganisations huvudorgan. *Nezavisimaja gazeta* grundades först 1990 men kom snabbt att spela en viktig roll i opinionsbildningen.

Principerna för urvalet av dagstidningar har varit att de skall vara rikstäckande och ha en upplaga som är tillräckligt stor – runt genomsnittet för nationella dagstidningar. Vidare skall de potentiellt representera skilda politiska riktningar. Under sovjettiden var naturligtvis åsiktsspannet ganska begränsat; men från slutet av perestrojkan och glasnost kom främst *Izvestija* och *Nezavisimaja gazeta* att vädra liberala och marknadsvänliga åsikter, medan *Pravda* bibehöll den kommunistiska retoriken. Efter 1991 förespråkar främst *Izvestija* och *Nezavisimaja gazeta*, och delvis *Komsomolskaja pravda*, liberala åsikter, medan *Pravda* fortfarande är kommunistpartiets huvudorgan. Tidningarna har många gånger genomgått ett flertal ägarbyten, men i princip har de åsikter de framför varit konstanta genom tiden efter Sovjetstatens fall. Urvalet av tidningar har styrts av att tidningarna också skall ha en relativt framträdande plats som opinionsbildare.

De ryska tidningsgenrerna är talrika. De har många och noggrant angivna kännetecken. Benämningarna är i stort sett desamma för både sovjettid och postsovjettid, men deras karakteristika har förändrats (Tertychnyi 2002, Korkonoseko 2004). Till exempel benämns både den sovjetiska och den postsovjetiska nyhetsartikeln *zametka*, men dess sovjetiska funktioner att ”upplysa”, ”propagera” och ”uppfostra” läsarna finns inte kvar. I stället har ”aktualitet” upptagits som viktigt kriterium för genren – vilket den sovjetiska nyhetsartikeln inte omfattade. Det skulle med andra ord vara inadekvat att genomföra en undersökning av tidningsdiskurs, som grundas på en jämförelse mellan texter från de olika tidsperioderna utifrån de officiella genre-benämningarna.

I stället har två ”arbetsgenrer” konstruerats. Syftet har varit att kunna täcka så många för analysen relevanta tidningsgenrer som möjligt. De grundas på de två dominerande syftena med journalistik, nämligen att kommentera, framföra åsikter och argumentera, samt att rapportera och beskriva verkligheten (Ledin 1996, Swales 1990). Samtliga artiklar i texturvalet kunde då underordnas någotdera av dessa syften.

Den ena genren, som här benämns ’opinion piece commentary’, har tre syften: att kommentera, att argumentera för en tes och att övertyga. Den andra genren, ’information

factual news article', har likaså tre syften, nämligen att rapportera, informera och att övertyga. De båda genrernas sista syfte, att övertyga, är en begreppslik överlappning som också återspeglar ett viktigt drag inom både den postsovjjetiska och den sovjetiska journalistiken, där gränsen mellan rapporterande och övertygande genrer är flytande. 'Opinion piece commentary' – artikeln återfinns alltid på förstasidan i tidningarna från sovjettiden, där bland annat ledarartikeln, *peredovaja*, var placerad. Sidnummer är inte ett lika pålitligt sätt att hitta artiklar tillhörande denna genre i tidningarna från post-sovjettiden. Däremot återfinns de under vanliga paratexter som *politika*, *kommentarii*, *kolonka*, och så vidare. 'Information factual news' – artikeln sammanfaller i princip med den text som beskrivs som *zametka* och finns alltid på sidorna 1-3 i sovjetmaterialet. I de postsovjjetiska tidningarna hittar man genren under paratexter som *politika*, *ekonomika*, *novosti*, och *proisshestviia*, med flera. Den här studien är baserad på läsning av texter tillhörande båda dessa genrer.

Det sammanlagda artikelurvalet består av 500 texter från 1978 till 2003. De specifika år som utvalts är 1978, 1979; 1983; 1985; 1986; 1988; 1990, 1991; samt 1992, 1993; 1998; 2002 och 2003. Principen har varit att blanda perioder av relativt politisk oro med perioder av relativt lugn, samt att sträva efter att inte låta kommentarer och rapportering om vissa händelser påverka analyserna, som syftar till att leverera en översiktsbild av hur journalistiken utvecklats under perioden. Texturvalsprinciperna har varit att välja ett lösnummer för varje månad, med en ny tidning för varje nedslag. Sedan har alla förstasidor lästs och därefter har viktiga argumenterande och rapporterande genrer utvalts i tidningarna. Artikelurvalet för den föreliggande kvalitativa analysen uppgår till 43 texter: 21 från sovjettid och 22 från postsovjettid.

Resultaten: artikeltextanalyser. Två tidningstexter

Dessa artiklar har utvalts eftersom de i hög grad uppvisar de språkliga särdrag som vi här undersöker och är typiska för den tidsperiod de representerar. Varje text åtföljs av en analys, som beskriver den samhälleliga kontexten och de sociala roller och identiteter som impliceras i texten.

Text 1. *Izvestija*, 6 oktober 1983. Förstasidan (ledarartikel – *peredovaja*).

Paratext: "Dagens tema". Rubrik: "Initiativ i arbetet".

"Ett ovedersägligt faktum: en människa som har en aktiv roll i livet kan inte samtidigt vara utan initiativ i arbetslivet eller förhålla sig likgiltig till sitt arbete. Likgiltigheten är, som man brukar säga, själens rost. Och den största fördelen med ett initiativrikt arbetssätt är, enligt A Abasjin, lagbasen för montörerna på moskvafabriken "Stankoagregat", att det med liv och lust lockar och stärker människan i hennes strävan att alltid uppnå högre mål och nya resultat i arbetet.

Produktiviteten i Abasjins brigad är tillräckligt hög: skiftarbetet uppfylls till 115-120%. Om den höga kvalitén på de löpande banden hos denna brigad kan man få en uppfattning när man lyssnar till de lovord som kommer från fabriken för traktorreservdelar i Kursk, där man framgångsrikt arbetar med detta löpande band. Nu har emellertid brigaden beslutat att höja produktiviteten med ytterligare 1%. Detta ger en hel del! 240 extra norm-timmar i månaden och som resultat 5-6

länkar till det löpande bandet. Sådant är det verkliga värdet av initiativ i ett arbete som intensifierats med 1%.

Vi vill klargöra, att det alltid i en människas goda handlingar finns något gott, och en styrka. Initiativet ”nerifrån” är inget incitament som kan ersättas med något annat för att öka effektiviteten i produktionen. Inte bara kollektivet ”Stankoagregat”, utan även skofabrikskollektivet ”Zarjad” på Byggnadskombinatet Nr. 1 och andra moskvaföretag har åtagit sig att öka sin produktivitet med minst 1% och detta är också företag med hög kvalitet i produktionen.

Initiativet i arbetet är synligt på långt håll, likt en brinnande fackla. Den brinner av energin i de kreativa strävandena, men likgiltigheten kan släcka den. Den kan omöjliggöras utan kollektivets deltagande stöd, och i synnerhet, den Socialistiska tävlans organisatörer. Storslagna resultat uppnås inte utan hårt arbete. Detta arbetare-nydanar-initiativ är inget självändamål. Det kräver en aktiv kampanj bland folket, gott omdöme och uppmuntran, såväl moralisk som materiell.

”Att göra en bedömning i rättan tid, att stödja och sprida alla nyttiga initiativ” står det i ett nytt beslut från Centralkommittén för vårt parti, med titeln ”Om fullbordandet av organisationerna, om sättet att summera den Socialistiska tävlans resultat och att uppmuntra dess segrare”. Det kreativa initiativet, att ”arbeta, inte med siffror som utgångspunkt, utan med sitt kunnande” finner sitt tydliga uttryck i arbetskollektivets socialistiska förpliktelser. Det ligger en särskild medborgerlig innebörd i att vi, som har grundlagsfäst rätt till arbete, påtar oss förpliktelser och inom varje produktionsområde bevisar allt vårt kunnande och följer de progressivas exempel mot Arbetets baner!

Det sägs att den finaste belöningen för en god insats är själva dess genomförande, själva den moraliska tillfredsställelse som en människa erfar då samhället erkänner hennes kunnande; nyttan av hennes initiativ. Det är väsentligt, att alla i arbetslivet genomgår hushållandets skolning samt utvecklar sin förmåga till initiativ i arbetet: ett arbete med Kvalitetsmärke.

Den kreativa strävan och initiativet upphöjer vår vardagliga verksamhet och besjalar den med en jämn arbetsrytm. Vi anmärker att det, att stödja och uppmuntra en nydanande kamrat i arbetet, samt att tilldela principiella tillrättavisningar för tröghet i tanken, slarv och ett allmänt oansvarigt förhållningssätt till arbetet är helt nödvändigt. Våra handlingar är resultaten av våra tankar. Vi skall lära oss tänka på ett kreativt sätt, ekonomins ABC och att tänka som en riktig hushållare!”

Textanalys

Kontext: Detta är en ledarartikel i enpartistatens regeringsorgan. Mottagarna av budskapet är framför allt partikadrerna. Det är alltså de som skall bistå regimen med att implementera de åtgärder som beslutats för deras och befolkningens räkning. Vid denna tid hade effektiviteten inom produktionen sjunkit och sedan flera år hade partiet försökt höja den genom att stärka disciplinen på arbetsplatserna. Den här artikeln är ett typiskt utslag för detta, som det skulle visa sig framdeles, fruktlösa strävande.

Talaker: Texten tar officiell ställning till hur effektiviteten inom industrin skall förbättras. Den presenterar lösningen och räknar upp exempel-företag som lyckats och pekar ut vilka det är som skall tillse att politiken genomförs. Texten lämnar inget utrymme

för alternativa tolkningar av problemet, eller möjligheter för mottagarna av budskapet att vägra göra det som texten föreskriver. Texten är ett uttryck för den högsta institutionella maktens vilja. Makro-illokutionen blir en ”befallning”(command) (Searle & Vanderveken 1985: 201). Befallningar kategoriseras enligt Austin som ”exercitives”.

Modalitet: Inte på ett enda ställe uttrycks ett påstående på ett tentativt sätt. Alla hävdanden är kategoriska – för att inte säga synnerligen kategoriska: ”Ett ovedersägligt faktum: en människa som har en aktiv roll i livet...”; (Initiativet) ”...kräver en aktiv kampanj bland folket”; ”Vi skall lära oss tänka...”. Läsaren förväntas att acceptera allt som påstås.

Texten använder sig också utan undantag av objektiv modalitet. Pressrösten är oidentifierad och källorna bakom hävdandena är genomgående oklara: ”Initiativet nerifrån är inget incitament som kan bytas ut mot något annat...”; ”Det är väsentligt, att alla i arbetslivet genomgår hushållandets skola”.

Texten använder en närmast litterär stil: ”Initiativet i arbetet är synligt på långt håll, likt en brinnande fackla. Den brinner av energin från den kreativa stråvan, men den kan utsläckas av likgiltigheten”, och liknande vändningar. Antalet nominaliseringar är stort. Sammantaget skapar stilen en markerad distans till läsaren.

Text 2. *Izvestija*, 13 juni 1990, förstasidan.

Rubrik: ”Lagen är död – länge leve lagen?”

”För två år sedan arbetade författaren till dessa rader med en ledarartikel som var tillägnad lagen om statliga företag (och samhällseliga organisationer), som just hade trätt i kraft. Mig, liksom många andra föreföll det när vi stod på tröskeln till nyår att lagen skulle ha en avgörande betydelse för de radikala ekonomiska förändringarna. Man tänkte: nu är vi äntligen på den rätta vägen – nu gäller det bara att hålla sig kvar på den... !

Men så har det inte ens gått tre år sedan detta juridiska dokumentets tillkomst, till vilket det knutits så många förhoppningar, förrän det publicerats ett annat dokument som skall ersätta det. Det är kallat ”Lagen om de sovjetiska företagen”. Hur skall man förklara ett sådant hattande? Med den gamla lagens brister, eller genom att hänvisa till de oförutsedda och snabba förändringarna i samhället?

Det är tydligt att både det förstnämnda och det sistnämnda ligger bakom. Utvecklingen bekräftade ganska snart kritikernas pessimistiska prognoser. De påpekade lagens ofullständighet och dess deklamatoriska drag som förvandlade flera av dess artiklar till en uppsättning till intet förpliktande önskningar. Situationen i den nationella ekonomin utvecklades inte alls i rätt riktning under denna tid. Men det viktiga är, att vi själva förändrades. Vår förståelse av sådana begrepp som ”marknaden” och ”ägande” förändrades, vilket naturligtvis tarvade juridiska slutsatser. I själva verket, om man inte ryggar tillbaka för hårdragna förklaringar så kan man säga att den nya lagen modifierar den gamla beträffande marknadsrelationerna och pluralismen i ägandet. De ekonomiska aktörerna har tilldelats en mycket högre grad av självständighet än tidigare. Tvisten om vem som skall anpassa sig till vem – kooperativen till de statliga företagen eller omvänt, har lösts till förmån för ”omvänt”: varje kollektiv har frihet att använda den egna vinsten efter eget gottfinnande (inga normativa ”förebilder”) och kan sluta avtal med vem

som helst på vilka villkor som helst. Förvisso kommer denna senare punkt, vilket följer av Högsta sovjets beslut, att träda i kraft först den 1 januari 1993. Det är inte svårt att förstå den försiktige lagstiftaren: vilken frihet har den horisontella samverkan när marknaden tynar bort p.g.a. brist och monopol, när rubeln sjunker i värde under trycket av naturliga valutasurrogat och systemet med kuponger sprider sig från parti – till detaljhandeln? Det är en annan sak att effektiviteten i de begränsade åtgärderna för att råda bot på allt detta ännu inte är bevisad.

Skulle en ny lag ha kungjorts inte igår, utan t ex för två år sedan skulle många publicister ha kallat den inget annat än ”revolutionerande”. Det fattas bara annat! Vad kostar det att endast påminna om möjligheten av företag som är ”grundade på de sovjetiska medborgarnas ägande”? Eller att rehabilitera sådana bortglömda begrepp som ”växel” och ”affärshemligheter”. För att inte tala om att släppa priserna fria och överhuvudtaget att tala om ekonomiska styrmedels primat över de administrativa.

Men idag kommer knappast någon att bli euforisk. För det första har alla tröttnat på att vara hänförda, och situationen skapar ju knappast förutsättningar för sådant. För det andra så verkar det på mig som om även den nya lagen inte är fri från vissa deklamatoriska element och inre paradoxer. Ett exempel: artikel 31, punkten 1, tillkännager lika rättsliga och ekonomiska villkor för företagen oavsett ägandeform; och artikel 4, punkten 1 nämner att endast statliga företag skall vägledas uteslutande av rättsliga dokument, medan de övriga företagen fortsatt är oavhängiga av unionens och republikernas regeringar. Det verkar som om det för de ”informella” (uttrycket anspelar troligen på de vid denna tid starka politiska, icke-kommunistiska rörelserna i republikerna, Övers. anm.) i ekonomin likväl behövs ett extra vakande öga?

Tills vidare kan man konstatera att lagen om företagen utgör ett nytt vittnesbörd om vår politiska och ekonomiska mognad. Bara inte denna också blir försenad”

Textanalys

Kontext: Detta är en opinionsbildande artikel i regeringsorganet. Mottagarna är i princip fortfarande partikadrerna och hela landets folk, men den politiska och ekonomiska situationen har medfört att regeringsmaktens legitimitet har urholkats. Vid denna tid hade pressens upplaga ökat kraftigt och läsekretsen genomgick en process av politisk mobilisering. Det problem som berörs gäller alltså det kaotiska ekonomiska läge som rådde sommaren 1990, med galopperande inflation och varubrist.

Talakter: Texten gör en värdering av hur den ekonomiska lagstiftningsprocessen går till och om lagarna verkligen är tillämpliga i den situation som råder i landet. Åtgärderna bedöms och kommenteras och författaren framkastar uppenbarligen personliga åsikter – och inte regeringens, eller någon annans direktiv. Det förefaller som om texten alltså presenterar skribentens egna rekommendationer. Artikeln är en föregångare till de politiska kommentatorsspalter, som under postsovjettiden blir vanliga i pressen. Regeringens politik kritiserar, t ex när den omtalade lagens innehåll och tillkomst kommenteras. Mottagarna av budskapet kan å sin sida förkasta eller acceptera teserna. Ett flertal underordnade illokutioner stödjer makro-illokutionen här. Texten hävdar en uppfattning, men eftersom hävdandet dessutom görs i regeringsorganet (även om den inte uttrycker

regeringens officiella ståndpunkt) får det en officiell karaktär. Makro-illokutionen kan därför inte bli en bahabitive eller en expositive, utan är snarare en ”deklaration” (Searle & Vanderveken 1985: 183). Deklarationer klassificeras enligt Austin som verdictives.

Modalitet: tentativa och kategoriska påståenden blandas i texten, och nu är pressrösten identifierad: ”Mig, liksom andra föreföll det...”; ”Tills vidare kan man bara konstatera att lagen om företagen utgör ett nytt vittnesbörd om vår politiska och ekonomiska mognad”. Texten använder övervägande subjektiv modalitet: ”Man tänkte: nu är vi äntligen på den rätta vägen...”, ”I själva verket, om vi inte ryggar tillbaka för hårdtagna förklaringar, så kan man säga att den nya lagen modifierar den gamla beträffande marknadsrelationerna och pluralismen i ägandet”. Detta gör att det blir tydligt för läsarna att påståendena är uttryck för en enskild person och att läsarna själva kan ha möjlighet att ta ställning till rimligheten i det som påstås. Vidare är språkstilen avgjort talspråklig och tilltalet närmast personligt: ”Hur skall man förklara ett sådant hattande?”; ”Det fattas bara annat!”. Stilen tjänar till att skapa en nära kontakt mellan texten och läsaren. Användandet av nominaliseringar har minskat i jämförelse med tidigare bruk.

Text 3. *Izvestija, 15 januari 1993, sidan 8.*

Paratext: ”Åsikten”. Rubrik: Folkomröstningen om marken kan inte längre ställas in”.

”Jag har just fått reda på att Rysslands Högsta sovjets presidium föreslår att avslå förslaget om en allrysk folkomröstning om jordägandet. Beslutet är såväl överilrat som författningsvidrigt: till stöd för folkomröstningen har det insamlats 1.8 miljoner namnunderskrifter och bara av den anledningen är det inte tillåtet att låta bli att genomföra den. Eller är lagarna bara till för att kränkas?”

Jag försöker förstå: vad var det som gjorde att medlemmarna av presidiet röstade emot förslaget? Kanske var det illusionen att jordfrågan lösts på de Folkdeputerades 7:e kongress genom antagandet av nödvändiga ändringar i grundlagen, enligt vilka det privata jordägandet hos oss blivit lagligt? Men detta är inget annat än lurendrejeri. Denna lag berör bara ägarna till datjor och trädgårdar, men kardinalfrågan, om äganderätten till jordbruk, har hittills förblivit olöst. Desto mer som uppdykandet i konstitutionen, ja i alla länders konstitutioner, av formuleringar av typen ”privata stödjordbruk” osv, förringar konstitutionen till en nivå av förordningar som är underställda lagen. Detta är oanständigt. Man måste lösa frågan i sin helhet, utan att behöva ta till dechiffriering.

Jag erinrar mig frågan i folkomröstningen: ”Håller Ni med om att rätten i Ryska Federationens Konstitution att äga jord måste vara garanterad; dvs, varje medborgares (...) rätt att använda och disponera sin jord?” Bruka, använda och förfoga över – detta är själva frågan. Äganderätten skiljer sig från rätten att nyttja just genom att ägaren inte bara kan använda utan också disponera över det han äger. Om ni berövar ägaren dispositionsrätten, så blir han automatiskt endast en person som har rätt att nyttja jorden.

Privat äganderätt till all slags egendom existerar som bekant inte. Det är inte bara ägarna till små jordlotter, utan alla brukare av jord och lantbruk som bör inneha denna rätt. Det är bara då de blir ägare: alltså fria människor. Det är ingen tillfällighet att juristerna i det antika Rom hävdade att för att förverkliga ägandet

som en absolut mänsklig makt över egendom, så krävs inte någon annan rätt än äganderätten.

Om bonden eller jordbrukaren blir riktiga ägare (och inte fiktiva som nu) kommer de att få vingar. Och detta är inte bara vackra ord. I alla ideologiska tvister missar man att nämna att den privata äganderätten till mark under fria marknadsförhållanden och fri omsättning av mark är en av de grundläggande mekanismerna för effektivitet inom jordbruket. Efter att ha blivit ägare till jorden förvärvar jordbrukaren till exempel automatiskt rätten att ”sätta sin jord på banken” som materiell garanti och erhålla en stor kredit för att kunna expandera. Detta kommer inte att vara den brukare som (till skillnad från tidigare) idag är fattig och står med utsträckt hand. Ingen ägare, utan en markens livegen; han innehar och nyttjar jorden men disponerar inte fritt över den. Ja, då återstår det alltså att investera alla krafter i den jord som i vilket fall som helst inte är din och som alltid, på obestämd tid kommer att så förbli?

Vi talar i alla fall för skapandet av en marknad för jord. Under förutsättning att vi vill överleva och bli ett civiliserat land. Böndernas viktigaste rikedom – jorden – måste omsättas och få ett reellt pris. Utan denna reform är den dömd till undergång. Det envisa förnekandet av medborgarnas rätt (...) vittnar om att majoriteten av de folkdeputerade lider av arvet från det sovjetiska förflutna. Förbudet för medborgarna att uttala sig i den ena eller den andra frågan (vad har man annars folkomröstningar till?) vittnar om, att parlamentarikerna har glömt bort dem som valde dem. Just det folk vars mening de inte har intresse av att lyssna till.

Jag hoppas att medlemmarna av Högsta sovjet likväl inte kommer att stödja presidiets förslag. Om så bara för att man inte skall lära Ryssland att på grövsta sätt bryta mot lagen. Det är nu omöjligt att inte genomföra folkomröstningen om jorden: man kan inte avskaffa nästan två miljoner underskrifter, och inte heller förbjuda dem.”

Textanalys

Kontext: Detta är en politisk kolumn i en tidning som 1993 inte lyder under censur, inte har några organisatoriska band till politiska institutioner och verkar i ett flerpartisystem. Eftersom upplagorna i jämförelse med situationen 10 år tidigare har sjunkit dramatiskt riktar sig tidningen inte heller till en större läsekrets än en liberalt-politiskt inriktad diskursgemenskap. Frågan om privat jordäggande är vid denna tid inte löst, och det visade sig senare vara en av de mest kontroversiella frågor som skulle dryftas på de postsovjetiska ledarsidorna.

Talaker: Denna text ger uttryck för en rad möjliga illokutioner; men den är inte utslag av någon maktutövning, utan är mer ett uttryck för rätten att offentligt få yttra sin mening. Det är inte den institutionaliserade makten som talar och har befogenhet att styra över mottagarna av budskapet. Samtidigt vill tidningen inte avhända sig någon auktoritet, utan uttrycker ett offentligt omdöme som avses vara det slutgiltiga, men genom att det finns fler åsikter och krafter i samhället, inte kan vara det. Texten reagerar på politiken och framhåller faran av att inte genomföra plebiscitet samt pekar ut politikerna i parlamentet som ansvariga för att jordreformen troligen inte kommer att genomföras och dessutom som villiga att bryta mot konstitutionen – ”det grövsta lagbrottet”. Därför

fungerar texten som en ”anklagelse” (accusation) (Searle & Vanderveken 1985: 190). Anklagelsen klassificeras enligt Austin som *behabitives*.

Modalitet: Alla hävdanden är, i likhet med sovjettiden, kategoriska. Det är underförstått att läsarna skall hålla med skribenten. Men modaliteten är nu i hög grad subjektiv och pressrösten är alltid identifierad. Det genomgående mönstret är meningar som dessa: ”Jag har just fått reda på...”; ”Jag vill påminna om...”; ”Jag hoppas...”. Men texten har också objektiv modalitet: ”Beslutet är författningsvidrigt...”; ”Den oinskränkta privata äganderätten... existerar inte”.

Även om det är starka övertygelser som förmedlas, så blir det lättare för läsaren att ta ställning till påståendena eftersom de inte alltigenom framställs som ”fakta”, utan som antaganden som går att ifrågasätta. Stilen är i jämförelse med 1983 års text mycket närmare talspråket: ”Jag försöker förstå: vad var det som gjorde att medlemmarna av presidiet röstade emot förslaget?”.

Sammanfattning: sociala roller som impliceras i artikeltexterna 1978-2003

Sovjettiden

Nära nog alla makro-talakter som realiseras under tiden fram till 1988 måste kategoriseras som *exercitives*. I artikeltextmaterialet realiseras under tiden från före perestrojkan nio *exercitives* samt endast en *expositive* i de tio texterna. Men under perestrojkan realiseras två *exercitives*, sex *verdictives*, två *expositives*, två *commissives*. Detta innebär att det sociala tilltalet mellan text och läsare under perestrojkan blir betydligt mer jämbördigt och att läsarnas möjlighet att ifrågasätta budskapen blir större.

Objektiv modalitet, kategoriska hävdanden och en oidentifierad pressröst används uteslutande i texterna fram till 1988, varefter textförfattarna i stor utsträckning börjar använda ”jag-form” samt blanda kategorisk och tentativ modalitet, då omdömen fällt. Även andra aktörsröster som förekommer i artiklarna förses med modalitet. Slutsatsen är att påståenden inte längre regelmässigt framställs som något faktiskt och obestridligt. Detta gäller inte minst partiets idéer, som från att ha framställts som sanningar tidigare, nu många gånger antar karaktären av åsikter bland andra åsikter som förekommer i tidningarna. Den höga stilnivån bibehålls emellertid i stort fram till Sovjetunionens fall. Texternas budskap underbyggs genomgående, fast i avtagande grad under perestrojkan, på citat och andra hänvisningar till partiet. Utöver den effekt som själva språket har på budskapens auktoritet, markerar detta ytterligare distansen mellan läsare och tidning och hindrar implicit ett ifrågasättande av påståendena.

Postsovjettiden

Eftersom tidningarna inte representerar några politiska institutioner och då samhällsstrukturen är förändrad i jämförelse med 10 år tidigare, vilket till exempel haft till följd att individens sociala position i samhället stärkts, så kan artikeltexterna svårigen kategoriseras som *exercitives* eller *verdictives*. Artiklarna är egentligen endast utslag av rätten och möjligheten att offentligt uttrycka en mening. Följaktligen är de illokutioner som realiseras mestadels *behabitives* och *expositives*. Hävdandena är som regel synnerligen kategoriska, men modaliteten omväxlande objektiv och subjektiv. Pressrösten är undan-

tagslöst identifierad och stilnivån liknar mer talspråkets; i själva verket används i inte obetydlig utsträckning också jargong. Hänvisningar till andra auktoriteter än journalisten själv är i princip frånvarande, utom i *Pravda* där partibeslut ofta återopas.

Medborgarroller implicerade i artikeltexturvalet 1978-2003

Textanalysen indikerar att den medborgarroll som impliceras under perioden 1978 till 2003 genom den interpersonella funktionen hos pressdiskursen har utvecklats från ”disengaged” till ”engaged”. Denna variabel har förbättrats alla tre steg på skalan. Det tidigare gängse strategiska språkbruket har således i detta avseende i princip försvunnit.

Texternas sociala dimension förefaller redan i slutet av perestrojkan ha gått från ”disengaged” till ”engaged”, men slutgiltigt tagit steget över till det högre stadiet under postsovjettiden. De viktigaste förändringarna har alltså inletts redan före 1991.

Under 1978-2003 skedde således en ganska dramatisk och positiv utveckling. Resultaten indikerar att de viktigaste förändringarna faktiskt inträffade under ett kort skede, nämligen mellan 1988 och 1992. Detta sammanföll med sovjetsystemets kollaps, mediernas frigörelse från institutionella band med staten och avskaffandet av censur. Vad var den samhällsliga bakgrunden till de här förändringarna av presspråket?

Perestrojkan inleddes våren 1985 och var inriktad på en omdaning av samhället som inkluderade radikala och ekonomiska reformer. Den innebar en strid mellan de konservativa medlemmar i partiet som starkt motsatte sig reformprogrammet – och denna opposition var starkt rotad inom partikadrerna – och de reformvänliga delarna, med Gorbatsjov i spetsen. Öppenhet i pressen att diskutera reformerna samt kritik av hindren för införandet av dem, stipulerades officiellt som ett viktigt medel att uppnå perestrojkans mål.

Därför uppmuntrades en offentlig kritik av staten och ekonomin. Som en följd av detta började nya frågor att diskuteras i pressen. Allt fler problem som gällde läsarnas vardagliga bekymmer och angelägenheter togs upp – till skillnad från tidigare då pressen i praktiken uteslutande tagit upp statens angelägenheter, till exempel spannmålsproduktionen och hur effektiviteten inom industrin skulle förbättras, för att bara nämna de mest typiska ämnena. Nu inbjöds istället ett stigande antal aktörer att skriva i pressen. Inledningsvis var det mestadels kritiska röster tillhörande representanter för statsapparaten eller partimedlemmar på lokal och regional nivå som tilläts kritisera sakernas tillstånd och problemen med att genomföra den politiska och ekonomiska omdaning. Men snart tilläts även de vanliga medborgarnas bidrag i tidningarna och man började öppet kommentera snart sagt alla aspekter av sovjetsamhället. Denna bredare form av kritik kom särskilt till uttryck i läsarnas brev till tidningsredaktionerna, vilket blev ett dominerande inslag i dagspressen.

När väl den officiella pressen hade övergett sin forna journalistiska approach och när kritik av den officiella politiken tillätits, uppstod en ny nödvändighet att förklara skälen till de politiska programmen, eftersom politiken nu blev beroende av läsarnas och medborgarnas reaktioner och gillande. Det blev även nödvändigt att motivera kritiken av den officiella politiken. Detta var i sin tur ett incitament för läsarna att aktivt ta ställning till de politiska aktörernas teser och att ta del i debatten. Ett reellt samhällsengagemang kunde därmed uppstå. Att tidningsläsandet blev viktigt för medborgarna illustrerades i den kraftiga ökningen av dagstidningskonsumtionen som skedde under perestrojkan. Par-

timedlemmar, representanter för statsapparaten och vanliga medborgare började tilltala varandra som deltagare i en diskussion genom att identifiera och positionera sig som debattörer och argumentera för sin sak.

1980-talets fördjupade politiska och ekonomiska kris medförde att staten hamnade i en alltmer defensiv ställning och tvingades fortgå att försöka försvara och rättfärdiga regimen politik gentemot befolkningen och läsarna. Denna process ledde till att läsarna i allt högre grad blev tilltalade som aktiva medborgare, i stånd att begripa pressens budskap och forma politiska uppfattningar utifrån innehållet i pressen.

Den politiska omvälvning som följde genom att sovjetsystemet upplöstes 1991 föregicks således av en småningom fri politisk debatt. Civilsamhället hade mobiliserats genom att alltfler röster tillåtits delta och att alltfler frågor kunnat fritt diskuteras. De politiska reformer som genomfördes under perestrojkan och som till sist paradoxalt nog fullbordades genom själva statens sammanbrott 1991 var i hög grad resultat av den diskussion som ägde rum i medierna i den offentliga sfären – alltså före den nya medialagens ikraftträdande 1990. Detta framhåller civilsamhällets och deliberationens självständiga roll i ett samhälles demokratiseringsprocess.

Medborgarrollen har alltså stärkts som ett resultat av en språklig utveckling i dagspressen. Det talar emot det man annars hade kunnat vänta sig i betraktande av den historiskt-kulturella utvecklingen och mediernas försvagade ställning i samhället – inte minst efter år 2000. Förhållandet mellan läsarna och pressen, samt mellan läsarna och andra institutionella aktörers i samhället budskap har på ett dramatiskt sätt blivit socialt mer jämbördigt än under sovjettiden. Detta gör att medborgarna utifrån innehållet i den nationella pressen har en historiskt sett ny möjlighet att skapa sig egna uppfattningar och engagera sig i politiska frågor. En nödvändig kulturell förutsättning för en vidare demokratisk utveckling ser ut att ha lagts.

Referenser

- Austin, J.L. (1962) *How to do Things with Words*. Cambridge, (Mass): Harvard University Press.
- Billington, J.H. (1970) *The Icon and the Axe*. N.Y.: Vintage Books.
- Brandt, M & Rosengren, I (1991) 'Zur Handlungsstruktur des Textes', in *Sprache und Grammatik 24*. Lund: Germanistisches Institut.
- Dahlgren, P. (2009) *Media and Political Engagement: Citizens, Communication and Democracy*. Cambridge (Mass): Cambridge University Press.
- Dahlgren, P. (2007) *Brevkorrespondens*.
- Dijk, van T. (1977) *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman.
- Ejvegård, R. (1981) *Sovjetunionens konstitution*. Stockholm: Norstedts tryckeri.
- Fairclough, N (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995) *Media Discourse*. London: Arnold.
- Fiske, J. (1990) *Introduction to Communication Studies*. London: Methuen.
- Habermas, J. (1988) *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Lund: Daidalos
- Habermas, J. (1999) *Between Facts and Norms. Contribution of a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge (Mass): The M.I.T. Press.
- Halliday, M.A.K (1978) *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- Hart, P.H. (1997) *Modern Rhetorical Criticism* (2nd edition). University of Texas at Austin: Allyn & Bacon.
- Hauser, G.A. (1999) *Vernacular Voices: The Rhetoric of Politics and Public Spheres*. University of South Carolina Press.
- Korkonosenko, S. (2004) *Zhurnalistike v mire praktike*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Michailova, V.A.
- Ledin, P (1996) *Svensk sakprosa. Texter och textslag – en teoretisk diskussion*. Lund: Institutionen för nordiska språk

- Lycan, W.G. (2000) *Philosophy of Language. A Contemporary Introduction*. London & N.Y.:Routledge.
- Pasti, S. (2007) *The Changing Profession of a Journalist in Russia*. Tampere: Tampere University Press.
- Pipes, R. (1984) *Russia Under the Old Regime*. Hammondsworth: Middlesex: Penguin Books.
- Pöppel, L. (2007) *The Rhetoric of Pravda Editorials. A Diachronic Study of a Political Genre*. Stockholm: Stockholm University Press.
- Richter, A. (2001) 'Media Regulation: Foundation Laid for Free Speech', i Nordenstreng, K, Vartanova, E & Zassurskii, Y (eds) *Russian Media Challenge*. Helsinki: Kikumora Publications.
- Richter, A. (2006) 'Opportunities Lost ', i *Moscow Times*, den 5 juni 2006.
- Searle, J. (1969) *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge (Mass): Cambridge University Press.
- Searle, J & Vanderveken, D. (1985) *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge (mass): Cambridge University Press.
- Smaele, de H (2004) 'Limited Access to Information as a Means of Censorship in post-Communist Russia'. Paper som presenterats vid Ljubljanas universitet 2004. European Institute for Communication and Culture.
- Swales, J. (1990) *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Tertychnyi, A.A. (2002) *Zhanry periodicheskoi pechati*. Moskva: Aspekt press.
- Tolson, A. (1996) *Mediations. Text and Discourse in Media Studies*. London: Arnold.
- Zassurskii, I. (2001) *Rekonstruktsiia Rossii – Mass media i politika v 90 –e*. Moskva: Izdatel'stvo MGU.
- Zassurskii, Y. & Vartanova, E (2004) *Shaping Tomorrow's Media Systems*. Moscow: Faculty of Journalism, Moscow State University Press.

